

УДК 930.2 (477) «1994/2004»

Марія Дмитрієнко

Олена Попельницька

ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ВІДДІЛОМ СІД ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ У 1994–2004 рр.

Стаття присвячена аналізу наукової діяльності відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України у галузі вивчення спеціальних історичних дисциплін у 1994–2004 рр.

Історична наука, як і кожна з спеціальних галузей знань, може розвиватися й виконувати покладені на неї завдання тільки за умов одночасної розробки її історії, досліджень з історіографії, всіх періодів та напрямів, пошуку і залучення до наукового обігу нових носіїв інформації, збагачення фактичним матеріалом, що їх дають джерела з обсягу спеціальних історичних дисциплін.

З 24 серпня 1991 р., коли Україна проголосила свою незалежність, почався новий етап розвитку СІД. На джерела спеціальних дисциплін стало можливим звертати увагу без огляду на ідеологічну упередженість. Суттєво поживавилася робота в галузі досліджень з історичної географії, демографії, картографії, символіки, геральдики, емблематики та інших спеціальних історичних дисциплін (які майже зовсім не вивчалися і не залучалися до історичних досліджень) за рахунок великого ентузіазму вчених, що прагнули якомога швидше дослідити джерельні комплекси, на які доти було накладено табу. Зокрема, звернулися до проблеми формування системи державних нагород в часи українських революцій та визвольних змагань, унікального явища

– української валюти 1917–1920 рр., одностроїв, вітчизняної емблематики, сфрагістики й геральдики.

Відродження в Україні державності поставило перед істориками – фахівцями СІД на порядок денний актуальні практичні питання щодо розробки атрибутів державності – нагородної системи, атрибутів влади, зокрема, для Президента України, національної символіки й емблематики, дизайну майбутньої національної валюти та випуску ювілейних і пам'ятних монет, поштових марок.

Однак, без знання історичного досвіду у цьому напрямку, без фундаментальних праць з переліченої тематики, які б містили дослідження, базовані на вивченні та аналізі джерел з вітчизняної фалеристики (нагороди), боністики (паперові гроші), сфрагістики (печатки), вексилології (прапорництво), уніформології (армійські однострої, офіційна відомча уніформа), зброєзнавства, медальєрики, геральдики (особливо територіальної та міської), філокартії й інших спеціальних історичних дисциплін було неможливо виконати ті практичні завдання, що постали перед науковцями в галузі створення державної атрибутики всіх рівнів.

12 травня 1994 р., згідно з наказом директора Інституту історії України НАН України, академіка В.А.Смолія на базі сектора історичної географії та картографії інституту було створено відділ спеціальних історичних дисциплін (СІД).

З того часу бере відлік його історія, що прямо пов'язана з тими вимогами й завданнями, які були поставлені перед колективом співробітників інституту на сучасному етапі з набуттям Україною статусу суверенної держави. Нарешті вітчизняна історична наука дістала змогу звільнитися від численних перекручень, білих і чорних плям, замовчувань видатних подій, від викреслень з неї прізвищ визначних державних та політичних діячів, учених і представників національної культури, тих, хто зробив свій гідний внесок в історію народу і держави.

Розкріпачена історична наука, позбавлена ідеологічних наглядців та диктату з боку правлячої партії, шовіністичних пе-

рекручень і численних міфів, якими щедро рясніли сторінки наукових праць, що вихваляли на всі лади соціалістичний устрій, відтепер здобула в Україні прав громадянства. Дослідження у галузі СІД (їх налічується понад 80 різних за назвами напрямків історичних знань) почали щедро надавати інформацію, яку годі було знайти в наукових розробках попередніх років: про формування території держави, її кордонів в різні історичні епохи; наявність власних грошових знаків – національної валюти; про створення за часів української революції й національно-визвольних змагань державних нагород (початок ХХ ст.), військових відзнак та розробку фалеристики українцями в екзилі; про унікальні новознайдені документи з свідченнями про розвиток літописознавства, окремих наук та мистецтва, діяльність наукових установ і товариств, тобто про все те, що становило об'єкт і предмет дослідження спеціальних історичних дисциплін.

Цілком усвідомлюючи той факт, що впродовж понад 70-и років історична наука в Україні, знаходячись на узбіччі суспільного життя, розвивалася, відчуваючи постійний ідеологічний тиск з боку партійних органів, які й визначали «актуальність» досліджень з провідної наукової тематики, дирекція інституту звернула увагу співробітників відділу на необхідність розширити джерельну базу праць за рахунок залучення нових джерельних комплексів.

Саме розробки у галузі СІД відкривали перспективу введення до наукового обігу тих з них, які залишалися доти незайнаними з міркувань їх «націоналістичного» походження, а якщо і згадувалися, то з відповідним тавром.

Виходячи з цього, основна мета роботи співробітників нового відділу була спрямована на розширення джерельної бази для вивчення актуальних проблем історії України, введенні до повноцінного наукового обігу нових джерельних комплексів та носіїв інформації з питань спеціальних історичних дисциплін. Пріоритетна увага приділялася теоретико-методологічним проблемам розвитку специфічних галузей історичних знань, серед них – біографістика, боністика, вексилологія, геральдика, дже-

релознавство, зброєзнавство, емблематика, історична географія та картографія, кінофотодокументознавство, мемуаристика, нумізматика, сфрагістика, уніформологія, фалеристика.

У різний час над визначеними планом Інституту темами досліджень працювали *зав. відділу*, д.і.н., проф. М.Дмитрієнко (з часу створення відділу), *провідні наукові співробітники* – к.т.н. О.Маркова (з часу створення відділу до 2001 р.) та д.і.н. проф. І.Войцехівська (з 2000 р.); *старші наукові співробітники* – кандидати історичних наук Т.Балабушевич, В.Бузало та В.Коваль (усі – з часу створення відділу відповідно до 1996–2001 р.), Ю.Савчук, Л.Маркітан (обоє – з часу створення відділу) та О.Попельницька (з 2001 р.), к.г.н. С.Хведченя (з часу створення відділу) та к.філол.н. Я.Дзира (з 1997 р.); *науковий співробітник*, к.і.н В.Перкун (з 2001 р.); *молодші наукові співробітники* – Я.Іщенко (з 2000 р.) та Д.Тоїчкін (з 2002 р.), *провідний та старший інженери* – Н.Пасюк та Н.Грехова (з часу створення відділу до 2001–2002 р.), *інженери* – О.Пархоменко (до 2000 р.) та Я.Шолох (з 2003 р.), *старший лаборант* О.Співак (до 2003 р.).

Організація відділу, як самостійного наукового підрозділу Інституту стала велінням часу. Це свідчило про зростаюче значення спецдисциплін, які є невід’ємною складовою частиною історичної науки як комплексної системи. Джерела СІД – це та основа, на якій базуються всі фундаментальні дослідження з різних напрямів і періодів історії, оскільки без залучення різних типів джерел – матеріальних (речових), усних, писемних, зображальних, фонетичних та численних видів інших носіїв інформації поступ історичної науки неможливий.

Науковці відділу спрямували свою діяльність на посилене вивчення історії, розвитку і становлення комплексу СІД, та, що головне, їх джерел, незнаних досі навіть фахівцям та залишених поза науковим обігом. Такий стан джерельної бази спеціальних історичних дисциплін у попередні роки зумовлений тим, що більшість унікальних за значенням, змістом, інформацією пам’яток нашої державності, у тому числі герби, національна ва-

люта, нагороди й супутні до них документи, однострої козацьких військ в часи Гетьманської держави, (пізніше – українських національних формувань в Російській та Австро-Угорській імперіях та, особливо, за часів УНР та ЗУНР) перебували понад 70-т років в архівах під грифом заборони, розцінені як «націоналістичні» витвори часів, які відтепер почали називатися періодом революційних змагань, національною революцією, відродженням духу нації.

Сьогоднішнє життя, боротьба за державність, розвиток суспільства, розбудова Української держави наполегливо вимагали поставити на порядок денний питання відновлення національних символів й атрибутів, які б репрезентували національно-державну ідею, адаптовану до офіційної ідеологічної доктрини нашої країни у спеціальній формі. За своїм походженням і змістом нова атрибутика повинна була включати усталені віками українську символіку та емблематику, віковічні традиції народу, сприяти формуванню національно-державної свідомості громадян, виховувати почуття патріотизму і гордості українців за свою Вітчизну, її провідників та державників.

Це все визначало актуальність дослідження СІД, розробки яких повинні були стати науковою основою для сучасної практики державного будівництва.

З моменту створення відділу було визначено й основні напрямки його роботи та провідну, актуальну проблематику, яка й визначила його діяльність. Це – дослідження історії спеціальних історичних дисциплін, ступінь вивчення кожної з них, особливості методичних прийомів та методології, історіографія проблеми, з'ясування цілої низки теоретичних питань, пов'язаних з специфічною і майже не розробленою науковою термінологією СІД, узагальнення на науковому рівні всього, що зроблено в їх галузі в Україні, не залишаючи осторонь і світовий досвід.

Передбачалося, що науковці відділу видаватимуть серію монографічних досліджень з різних питань СІД, а всі нові наукові розробки будуть опубліковані у вигляді наукових статей

та розвідок у започаткованому з 1994 р. періодичному виданні «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії й методики» та збірці наукових статей «Історико-географічні дослідження в Україні» та у засобах масової інформації – наукових профільних часописах.

До співпраці та участі у даних виданнях потрібно було залучати наукову громадськість з усієї України, зокрема, викладачів вузів, працівників музеїв, архівів та бібліотечних установ, які досліджували різні питання СІД. Надалі на сторінках наукових видань відділу з'явилися чимало прізвищ тих вчених, які зробили свій внесок в дослідження СІД. Відтак, наукові збірки відділу переросли своє первинне значення видань Інституту історії і набули ролі фахового центру оприлюднення найновіших досягнень у вивченні спеціальних галузей історичних знань в Україні.

Ставлячи мету ознайомити наукову громадськість, студентів вузів, аспірантів з основною літературою з СІД науковці відділу почали підготовку видань – зведених бібліографічних довідників-покажчиків «Спеціальні історичні дисципліни». Одночасно вони почали брати активну участь у конференціях різних рівнів, круглих столах, читати лекції, вести спецкурси з СІД у вузах, виступати по радіо та на телебаченні.

Першою науково-дослідною плановою темою щойно створеного відділу була *«Картографія й її вплив на розвиток історичних досліджень» (1994–1996 рр.)*, яка могла б узагальнити результати багаторічних досліджень, що проводилися в секторі історичної географії та картографії. Метою роботи були наукова розробка комплексу навчальних карт з історії України; дослідження історії адміністративно-територіального поділу України в різні часи і розміщення населення, зокрема етнічних меншин в Україні.

На замовлення Міністерства освіти України науковцями й картографами відділу (О.Маркова, Т.Балабушевич, Н.Пасюк, Н.Грехова) підготовлено в авторському варіанті комплекс з 10-и навчальних стінних карт з історії України. Система настін-

них учбових карт, створених на підставі багаторічних наукових досліджень фахівців відділу при роботі над «Атласом історії України», наочно показала в ретроспекції процес формування сучасної державної території України та шлях її народу до незалежності, історію її соціально-економічного й культурного розвитку. У 2000 р. було видано карти для 5-х і 8-х класів з цієї серії – «Найдавніше минуле України» та «Національно-визвольна війна 1648–1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького».

2000 р. побачила світ електронна версія Національного атласу України (Інститут географії НАНУ, Інтелектуальні системи), в якому до вступного розділу включено історичні карти, розроблені співробітниками відділу.

Другим розділом науково-дослідної теми було дослідження комплексу актуальних проблем спеціальних історичних дисциплін, що незабаром визначився як пріоритетний напрямок у наукових розробках відділу.

Монографія М.Дмитрієнко та Ю.Савчука «*Короткий нарис міської геральдики Поділля*» (видана 1994 р.) була присвячена вивченню в ретроспекції історії формування геральдичної традиції у цьому краї, становленню й розвитку регіонального міського утворення гербів у різні історичні епохи. У теоретичному плані вона ставить і вирішує проблему співвідношення міської геральдики як атрибута самоуправління та своєрідного інституту самоврядності міст в Україні на прикладі Поділля. Дана праця – перше подібне видання в країні, яка започаткувала такий важливий напрямок дослідження, як територіальна й міська геральдика.

Наступного 1995 р. з'явилася друком ґрунтовна та новаційна за профілем дослідження монографія Ю.Савчука «*Міська геральдика Поділля*». У ній комплексно досліджено міські герби, що функціонували впродовж XIV–XIX ст. на теренах Поділля, показано витоки вітчизняної геральдики, її розвиток та еволюцію. Вперше представлено і проаналізовано надзвичайно цінний геральдичний матеріал з самобутньою українською символікою. Автор порушив і надзвичайно актуальну для сьогодення

проблему відродження історичної традиції функціонування гербів як невід'ємного атрибута муніципальної влади, накреслив шляхи виходу з геральдичної кризи, в яку потрапила міська геральдика за 70-т попередніх років. Книгу чудово ілюстровано, подано всі варіанти головних знаків міст Поділля, навіть їх незатверджені проекти. Наукова громадськість відтак отримала можливість ознайомитися зі станом вивчення геральдики та визначеними перспективами її подальшого дослідження.

Проблеми національно-державної атрибутики та символіки посідають одне з чільних місць в новітній історії України. Основними зовнішніми атрибутами держави, встановленими Конституцією України та спеціальними законодавчими актами, вважається Державний герб, державні кольори, прапор, нагороди, національна валюта тощо, які й є об'єктом дослідження таких галузей СІД, як атрибутика, вексилологія, емблематика, символіка, фалеристика, боністика й ін. Саме тому науково-дослідний проект виконувався відділом у напрямку розвитку тих історичних дисциплін, які сприяли би запровадженню в Україні нової символіки та атрибутів суверенної держави. Науковці написали десятки історичних довідок для органів державної влади й управління, Верховної Ради, Адміністрації Президента України, які роз'яснювали необхідність прийняття національної символіки, запровадження власної валюти, обґрунтовуючи свої рекомендації посиланнями на власні дослідження. 1994 р. вчені відділу М.Дмитрієнко та В.Бузало подали Президенту України «Концепцію створення державних нагород України». Як проект майбутнього закону вона була опублікована в пресі, пройшла широке обговорення громадськості і стала за основу створення державного акту.

За розробку концепції нагородоутворення України та значний особистий внесок у розвиток історичної науки зав. відділом, д.і.н. М.Дмитрієнко Указом Президента України 15 березня 1995 р. присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

У 1996 р., напередодні 5-х роковин незалежності України,

вийшло друком фундаментальне 3-х томне колективне дослідження «*Нагороди України: історія, факти, документи*», серед авторів якого – співробітники відділу: к.і.н. В.Бузало та д.і.н. М.Дмитрієнко. Видання стало визначною подією в науковому житті, оскільки вперше в Україні і країнах СНД з'явилася праця подібного рівня.

У монографії розкривається вся історія нагородотворення в Україні, подано огляди фалеристичної спадщини різних історичних епох, досліджено процес становлення української нагородної системи з давніх часів до сьогодення, висвітлюються етапи зародження нагородної справи у Давньоруській та козацькій державах, аналізується започаткування національних державних нагородних традицій за доби національної революції та визвольної боротьби 1917–1921 рр., історія заснування українським урядом в екзилі відзнак та нагород українських організацій діаспори. Значну увагу приділено спробам УНР встановити власну систему нагород, подано поетапний огляд всієї фалеристичної української спадщини. Спеціальні нариси розкривають розвиток нагородної системи УРСР, таємниці історії, пов'язані з намаганнями Радянської України створити власні нагороди в 1944 і 1967 рр., що так і лишилися нездійсненими проектами. У 3-у томі праці детально викладено стан сучасного нагородотворення. На основі широкого використання документальної та статистичної бази, що вводилася у науковий обіг уперше, автори виділили етапи, відзначили відмітні особливості функціонування нагородної системи України порівняно з іншими державами, показали вплив різних факторів, суперечливих умов і протилежних підходів до створення нових нагород. У спеціальному розділі подано інформацію щодо створення концепції державних нагород України, статуту Відзнак Президента України. У кожному з томів містяться добірки відповідних державних актів та документів, розміщені за хронологією. Видання багато проілюстроване. Дана праця на час писання не мала світових аналогів. Вона стала значним внеском у розробку історії вітчизняної фалеристики. Трьохтомник «*Нагороди України*»

високо оцінений науковою громадськістю. Про це свідчать 27 рецензій і відгуків, надрукованих у періодиці України, й громадська презентація, що проходила в Українському Домі за присутності віце-прем'єра, академіка НАН України І.Кураса, міністрів та голів державних комітетів, видатних державних діячів, голови НБУ В.Ющенко, науковців НАН України і столичних вузів, представників широкого кола громадськості, зокрема членів ОУН на чолі з останнім Президентом України в екзилі М.Плав'юком. Високу оцінку даній праці дав у своєму виступі академік В.Смолій, який розповів про напружену працю колективу науковців над нею.

Відповідно до плану виконання наукової теми відділу науковці оприлюднили свої розробки у збірці «*Історико-географічні дослідження в Україні*» (1994 р.), де вміщено наукові статті з питань адміністративно-територіального устрою українських земель, порушено ряд проблем з історичної географії й картографії, що вимагають вивчення.

Слід відзначити, що з часу започаткування видання відділом збірок наукових праць «*Історико-географічні дослідження в Україні*» та «*Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*» до їх створення постійно залучалися фахівці різних галузей СІД з наукових закладів України. Це дало можливість не тільки розширити проблематику публікацій, а й зробити періодичні видання (не зважаючи на їх досить малий тираж) справді популярними і цікавими для багатьох наших колег.

Другою у науковому доробку відділу стала збірка «*Історія українського середньовіччя: Козацька доба*» (1995 р.), присвячена Олені Апанович – у свій час «єдиній жінці-історик, що є лауреатом Державної премії ім. Тараса Шевченка, чий тернистий шлях у науці викликає захоплення сучасників», – писав академік НАН України В.Смолій. Ця збірка започаткувала відродження в Україні чудової наукової традиції – вшанування вченими своїх колег-науковців, присвяченими їм дослідженнями.

Ініціативу відділу було одноставно підтримано Вченою радою Інституту історії України. Відкриває видання стаття

М.Дмитрієнко – «Жіночий портрет в історичному інтер'єрі», в якій авторка подає життєпис О.Апанович і досліджує діапазон її наукової творчості, який виявився надзвичайно широким: медієвістика та історія українського козацтва, історіографія й джерелознавство, археографія і маргіналістика, козацьке літописання та історіософія. О.Апанович чимало уваги надавала величезній популяризаторській роботі, пропаганді наукових історичних знань, творчій спадщині першого Президента УАН В.Вернадського, славетним традиціям нашої трагічної й водночас легендарної козацької історії. Проблематика всіх вміщених наукових статей підпорядкована головній темі збірки і розкривається через аналіз джерел окремих галузей спеціальних історичних дисциплін.

«Українська генеалогія: теорія, історія, методологія та практика» (1996 р.) – третя збірка, підготовлена співробітниками відділу та В.Томазовим, в якій зібрано величезний фактичний матеріал з проблем вітчизняної генеалогічної науки. Відповідальний редактор усіх трьох збірок – М.Дмитрієнко.

Одночасно з виконанням планів наукової роботи вчені відділу брали участь у всеукраїнських і регіональних конференціях, виступали по радіо й на телебаченні, зокрема на УТ провели «Круглий стіл», а на 1-у каналі українського радіо – серію радіопередач «Нагороди України». У періодичній пресі постійно з'являлися статті, що роз'яснювали широкій громадськості значення запроваджених Президентом України відзнак – орденів та відомчих відзнак, символіки міністерств та відомств, доводили необхідність створення логотипів установ і навчальних закладів.

Окремо слід вказати на велику роботу науковців відділу у галузі практичної геральдики – створенні та експертизі представлених проектів гербів міст. Впродовж семи років М.Дмитрієнко, Ю.Савчук та Я.Іщенко (аспірантка відділу історії регіональних досліджень, потім – м.н.с. відділу) написали і подали понад 40 експертних висновків на документи та проекти головних емблем населених пунктів, ними розроблено кілька варіантів ескі-

зів гербів для міст, які їх не мали в минулому. Консультативний центр з геральдики розробив спеціальний пакет супутніх документів, необхідних для представлення при затвердженні гербів органами місцевої влади.

Виконуючи відповідні постанови Верховної Ради України «Про державні символи України» (3 вересня 1996 р.) й Кабінету міністрів України (2 листопада 1996 р.) «Про проведення конкурсу на кращий ескіз Великого Державного герба України», спеціально створена Державна комісія з підготовки й проведення цього конкурсу схвалила 11 червня 1997 р. проєкт, підготовлений авторською групою у складі науковців відділу М.Дмитрієнко і Ю.Савчука та художників О.Івахненко і В.Мітченка. Автори концепції герба М.Дмитрієнко та Ю.Савчук, керуючись ст. 20 Конституції України (1996 р.), виконали всі вимоги законодавчого акту, розробили концептуальні засади герба і представили свій ескіз-варіант бачення головної емблеми держави. Вона була визнана кращою серед 400 представлених проєктів й отримала першу конкурсну премію. Для Державної комісії підготовлено та надано два варіанти ескізу ВДГУ, супутні документи, що стали основою для розробленого авторами й представленого Кабінету міністрів та Верховній Раді України проєкту Закону «Про Великий Державний герб України». Подальша його доля залежить виключно від парламенту – Верховної Ради України.

З метою ознайомлення громадськості України з грошовими знаками, що функціонували на теренах України за часів національно-революційної боротьби – Центральної Ради, Гетьманату й Директорії, а також емітованими та введеними в обіг номіналами валют країн СНД та держав Балтії, співробітники відділу протягом 1995–1996 рр. організували пересувні виставки – «Паперові гроші Української держави» (1917–1920 рр.) і «Паперові гроші країн СНД та держав Балтії». Виставку склали 52 планшети та відповідні історичні документи. Грошові знаки для експозиції представили відомий український колекціонер-боніст П.Рябченко та науковці відділу. Виставки екс-

понувалися на I-у з'їзді нумізматів України, у бібліотеці ім. М.Островського, в Адміністрації Президента України, у приміщенні «Лісбанку», в Інституті історії України НАН України, в Українському домі, на Чорнобильській атомній електростанції й у м. Славутич. Її супроводжували співробітники відділу, які прочитали понад 20-ть лекцій з вітчизняної боністики.

Наступною, третьою, науково-дослідною темою стала *«Спеціальні історичні дисципліни: методика, історіографія і джерела. Боністика, вексилологія, геральдика, історична географія та картографія, фалеристика, археографія, топоніміка, бібліографія» (1997–1999 рр.)*. Основна мета її виконання полягала у впровадженні в науковий обіг нових джерел з комплексної бази СІД для подальшого їх використання дослідниками. Передбачалися вивчення методології СІД, формування джерельної бази, впорядкування, класифікація й виявлення взаємозв'язків усіх відгалужень спецдисциплін у сучасній історичній науці. А подальша розробка таких галузей СІД, як фалеристика, боністика, вексилологія і геральдика, які найтісніше пов'язані з процесом державотворення, становленням відомчої символіки та відзнак, свідчили про основне профілювання наукової теми, її актуальність й наближення її до потреб сучасного суспільно-політичного життя України.

Результати наукових досліджень по темі реалізовано в монографіях, збірках праць та спогадів, присвячених видатним ученим-історикам, зведених бібліографічних довідниках-покажчиках *«Спеціальні історичні дисципліни»*, *«Малому словнику історії України»* й *«Енциклопедії історії України»*, що готується до друку.

У цей час науковцями видано ряд монографічних досліджень, серед них – праця Я.Дзири *«Автопортрет нації»* (1997 р.). У ній автор на матеріалах історичних джерел Київської Русі, козацьких реєстрів 1581 і 1649 рр., що зафіксували старовинні імена, прізвиська та географічні назви, довів, що українці на своїх етнічних землях споконвіку були автохтонною нацією з притаманним прагненням відроджувати свою державність. У

спеціальному історичному нарисі висунуто припущення стосовно того, що авторами «Історії Русів» були представники відомого гетьмансько-старшинського роду, батько та син Г. та В. Полетики. А видатний художник слова, М. Гоголь, розглядається як український письменник, що започаткував національне відродження XIX ст. Показано критику Тарасом Шевченком «погодінської теорії» щодо «запустіння Наддніпрянщини в XIV–XVI ст.», яку у суверенній Україні намагаються відновити вже наші сучасники, за що автор піддає їх критиці.

Значною подією в галузі СІД та всієї історичної науки у цілому стало видання фундаментальної праці *«Гроші в Україні: факти і документи»* (1998 р.). Вона стала результатом роботи колективу авторів – В. Литвина, В. Юценка, Л. Яковлевої під керівництвом М. Дмитрієнко. Вперше в українській історії було зроблено спробу охопити в одній монографії все боністичне надбання країни. Особлива увага приділялася історії створення та обігу паперових знаків в Україні від часів їх виникнення до сьогодення. Висвітлено причини й передумови появи в обігу тих чи інших грошей, історія створення національної валюти УНР, Української держави, за період Директорії в 1917–1921 рр., а також 1991–1996 рр.; функціонування грошових знаків різних політичних режимів та урядів, аналізувалася роль іноземних валют і «окупаційних грошей» на українських теренах під час Першої й Другої світових воєн, у тому числі вперше досліджено і введено до наукового обігу інформацію щодо грошових знаків ОУН-УПА. Окремо розглядалася історія створення національних валют у країнах СНД і державах Балтії у сучасний період. У книзі вміщено понад 450 ілюстрацій та понад 250 архівних документів, більшість з яких нещодавно виявлена і оприлюднена вперше. Наукова цінність даного видання високо оцінена громадськістю. На підставі подання Комітету по державних преміях України у галузі науки і техніки видано Указ Президента України (від 1 грудня 1999 р.), згідно якого колектив авторів за серію монографій, об'єднаних під назвою «Українські фалеристика і боністика» (3-и томи пра-

ці «Нагороди України: історія, факти, документи» та «Гроші в Україні: факти і документи») відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки. Наукова громадськість відгукнулася на ці видання понад 30-а рецензіями у засобах масової інформації, в тому числі й за кордоном.

У 1998 р. вийшла друком колективна монографія *«Все про Україну»*, в якій М.Дмитрієнко та О.Маркова опублікували розділ «Країна і люди».

Підсумком плідної праці над плановою темою к.географ. н. С.Хведчені стало написання монографії *«Киево-Печерская Лавра: пещеры, легенды, клады»* (1999 р.). У ній, на основі картографічного матеріалу здійснено вдалу спробу історико-картографічного аналізу видатних пам'яток української культури минулих століть, наведено нові дані про виявлені нещодавно підземні лабіринти печер, окреслено коло питань, які необхідно дослідити історикам та археологам на основі оприлюдненого автором картографічного матеріалу.

Відділ СІД успішно продовжував традицію видання збірок наукових праць і статей, присвячених видатним ученим-історикам України. Так, за 1997–1999 рр. науковцями відділу було підготовлено й видано 3-и збірки наукових праць із серії *«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»* на пошану заслуженого діяча науки і техніки України, доктора історичних наук, завідуючої відділом, д.і.н. *М.Дмитрієнко* до 35-річчя її наукової діяльності (1997 р.), пам'яті видатних вчених-істориків – члена-кореспондента НАН України *І.Гуржія* (1998 р.) та д.і.н., професора *А.Санцевича* (1999 р.).

Черговий випуск збірки наукових статей *«Історико-географічні дослідження в Україні»*, № 4 (1998 р.) науковці присвятили пам'яті члена-кореспондента НАН України *Ф.Шевченка*, який тривалий час був мудрим наставником і колегою співробітників відділу, багато зробив для розвитку різних галузей СІД, опікувався багаторічними дослідженнями, присвяченими підготовці *«Атласу історії України»*.

Наукові статті й розвідки, що ввійшли до перелічених збірок,

висвітлюють найрізноманітніші аспекти сучасного розвитку досліджень з проблем спеціальних історичних дисциплін, розкривають завдяки ним найактуальніші сторінки вітчизняної історії, присвячуються оприлюдненню та аналізу окремих джерел СІД, зокрема пам'яткам боністики, вексилології, геральдики, іконографії, сфрагістики, історичної географії та картографії, кінофотофонодокументам, фалеристики й ін.

Впродовж 1997–2004 рр. видано 3 зведених *бібліографічних довідника-показчика* з серії «Спеціальні історичні дисципліни»: «Атрибутика. Емблематика. Медальєрика. Символіка. Фалеристика», «НумізMATика. Сфрагістика» (обидва 1997 р.) та «Геральдика» (1998 р.). Відповідальний редактор – М.Дмитрієнко, а відповідальний секретар – с.н.с., к.і.н. Л.Маркітан. Підбір літератури здійснили м.н.с. Я.Іщенко, с.н.с., к.і.н. Л.Маркітан, інж. О.Пархоменко та с.н.с., к.і.н. Ю.Савчук.

Для «*Малого словника історії України*» (К.: Ін-т історії України НАН України, 1997) М.Дмитрієнко, Я.Дзира, Л.Маркітан, С.Хведченя, О.Пархоменко написали 46 статей з історії окремих регіонів і міст, наукових понять тощо.

Незважаючи на те, що з 1 квітня 1999 р. співробітники відділу були переведені на неповний робочий тиждень, планову дослідницьку тему було виконано вчасно й у повному обсязі.

Науково-дослідну роботу співробітники відділу поєднували з педагогічною діяльністю. У 1995–1999 рр. М.Дмитрієнко, Я.Дзира, Л.Маркітан, О.Маркова, Ю.Савчук, Я.Іщенко та О.Пархоменко читали лекції із спеціальних історичних дисциплін у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Київському інституті «Слов'янський університет», Українському інституті туризму Федерації профспілок України, Військовому гуманітарному інституті.

Одночасно співробітники відділу опублікували понад 100 статей у різних наукових та науково-популярних виданнях.

Виконання у 2000–2002 рр. науково-дослідної теми «Спеціальні історичні дисципліни. Питання розвитку спецдисциплін: історична ретроспекція, джерела та бібліографія» забезпе-

чували 11 співробітників під керівництвом зав. відділом д.і.н., проф. М.Дмитрієнко.

Тема досліджувалася шляхом участі науковців у підготовці ряду колективних та індивідуальних монографій, енциклопедично-довідкових праць, збірників наукових статей, тематичних і бібліографічних довідників і покажчиків, авторських публікацій наукових статей, доповідей та повідомлень, участі у конференціях, написанні дисертаційних досліджень.

У 2000–2002 рр. співробітники відділу здійснили понад 40 виступів на науково-практичних конференціях та понад 20 виступів у ЗМІ. Підготовлено понад 10 відповідей на листи, 10 довідок та 3-и експертні висновки на запити громадських організацій та владних органів, 20 відзивів та рецензій на тексти та автореферати дисертаційних досліджень. Підготовлено до друку 203 статті до «Енциклопедії історії України».

Оскільки безпосереднім завданням відділу є також евристика – підбір і комплектування документів, їх археографічна обробка й публікація та у зв'язку з необхідністю вирішувати актуальні проблеми сьогодення, які стосуються історії проживання на українських землях представників різних народів, націй та етнічних груп, за стислий термін науковці відділу підготували й у 2000 р. видали додатково заплановану наукову працю *«Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти»*. Авторський колектив склали: М.Дмитрієнко (керівник), В.Литвин, В.Томазов, Л.Яковлева, О.Ясь. Науково-допоміжну роботу виконували співробітники відділу Я.Іщенко, Л.Маркітан, Н.Грехова, О.Співак.

Книжку відкривають два вступи – Президента України Л.Кучми та Президента Республіки Греція К.Стефанопулоса. Президенти розцінюють видання як вагомий внесок у справу зміцнення зв'язків між українським і грецьким народами. Запорукою цьому є та увага, яка на державному рівні надається грецькій діаспорі в Україні, що дає можливість зберегти їм свою національну ідентичність, поширюючи серед нових поколінь греків вікові традиції еллінізму, рідну мову й православну

віру, використовуючи наукові дослідження українських учених. Історичний нарис – вступ до книги академіка В.Смолія вводить читача в світ усіх форм співпраці між обома народами впродовж віків, акцентує увагу читачів на актуальності та своєчасності здійсненого науково-дослідного проекту вченими відділу спеціальних історичних дисциплін. У монографії розкрито і досліджено основні проблеми, з якими зіткнулася в Україні грецька еміграція впродовж різних історичних періодів, роль античної спадщини й візантійського культурного впливу на український історичний і культурний процес, висвітлено діяльність грецьких громад, окремих об'єднань і товариств. Подано відомості про грецькі аристократичні роди в Україні та про видатних українських греків, які зробили свій внесок у науку й культуру другої батьківщини, сприяли її розвитку. Вміщено великий комплекс виявлених і вперше опублікованих документів та матеріалів, складено ґрунтовну бібліографію, подано понад 140 ілюстрацій, 12 оригінальних карт, великий довідковий апарат.

Монографія викликала великий інтерес наукової громадськості як в Україні, так і в Республіці Греція. Перша презентація книги відбулася в Маріупольському гуманітарному інституті, де на всіх факультетах навчається українська й грецька молодь, готують фахівців з новогрецької мови. Книгу, як висловився ректор інституту професор К.В.Балабанов, викладачі вузу розцінюють як ґрунтовний підручник, що стане їм у нагоді, а також учителям шкіл з новогрецькою мовою викладання і прислужиться Федерації грецьких товариств України, місцевим науковим громадським організаціям діаспори. У презентації брали участь численні представники грецьких товариств, вчені з Києва, Донецька й інших міст. Співробітники посольства Республіки Греція та консульства Греції в м. Маріуполі високо оцінили видання, яке надалі сприятиме зміцненню зв'язків двох дружніх країн. З грецької сторони висловлено побажання видати презентовану працю новогрецькою мовою, оскільки вона не має аналогів у світі і може служити зразком

відношення держави до національних меншин, що проживають на її теренах.

Друга презентація відбулася у Музеї історії Києва при сприянні посольства Республіки Греція в Україні у присутності міністра закордонних справ Греції, співробітників грецького посольства й МЗС України, членів грецької діаспори, науковців, міністрів українського уряду, численних представників ЗМІ. Третя презентація відбулася безпосередньо у Республіці Греція – в Афінах, куди на запрошення грецької сторони прибула урядова делегація на чолі з главою Адміністрації Президента України, членом-кореспондентом НАН України В.Литвином. До складу делегації входили автори книги, відомі діячі грецької спільноти в Україні, академіки НАН України А.Мазаракі, О.Возіанов – греки за походженням. На церемонії презентації виступили ректор Афіньського університету Г.Бабініотіс, голова Національного фонду Греції у справах репатріантів і греків зарубіжжя Д.Гларос, віце-президент Грецького фонду культури С.Пневматікос, з української сторони – Надзвичайний і Повноважний посол України в Греції Ю.Сергеєв, директор Інституту історії України НАН України, академік В.Смолій. Під час візиту було підписано ряд важливих документів про співробітництво між науковими установами обох країн.

У 2000 р. співробітники відділу СІД разом з науковцями відділу української історіографії брали участь у підготовці збірок наукових праць «*Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*» (№ 5 (6)) та «*Історіографічні дослідження в Україні*» (№ 10), присвячених 25-річчю наукової діяльності та 50-річчю від дня народження академіка В.А.Смолія. Статті видання свідчать про значне розширення напрямків дослідження СІД та кола проблем, які почали вивчати вчені, про залучення до наукового обігу цінних джерельних комплексів.

Починаючи з числа № 4, тобто з 2000 р., у збірці наукових праць «СІД: питання теорії та методики» започатковано подачу матеріалу по рубриках. Так, у 4-му числі вперше введено 11 рубрик: історіографія, спогади, джерелознавство, генеалогія,

сфрагістика, геральдика, вексилологія, кодикологія, архівознавство, регіональна історія (під назвою «міста України: джерела, історія, пам'ятки»), біографістика (під назвою «Історичні постаті: вчені, краєзнавці»).

Того ж 2000 року у наступній збірці – № 5 додатково з'явилися ще 5 рубрик: фалеристика, іконографія, атрибутика, документалістика, бібліографістика. У числі 6 (7)-м (2001 р.) розширено тематику досліджень ще на 6-ть позицій: кінофотодокументознавство, зброєзнавство, уніформологія, етикетознавство, символіка, боністика. А збірка числом 8–9 (2002 р.) означена появою ще 7-и рубрик: нумізматики, літописознавство, пам'яткознавство, фольклористика, історична демографія, інформаційні системи та проблеми СІД, рецензії. На протязі останніх років кожна з рубрик супроводжується художньою заставкою.

Подання матеріалів в одній з 29-и рубрик дає можливість читачам за змістами кожної зі збірок віднайти необхідні для себе публікації. Оскільки збірки відділу внесено до реєстру видань ВАК України, публікація в них нових розробок із зазначених проблем СІД дає можливість аспірантам, докторантам та пошукачам зі спеціальності 07.00.06. представити науковій громадськості весь спектр питань, які сьогодні є в полі зору вчених в галузі СІД.

Наступного 2001 р. вийшли друком чергові числа збірок наукових праць відділу «*Історико-географічні дослідження в Україні*», № 5 (6) та «*Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*», № 6 (7). Остання зі збірок була присвячена пам'яті відомого дослідника в галузі СІД, доктора історичних наук, професора В.Замлинського.

У вищезазначених наукових збірках вміщені статті, присвячені широкому колу питань СІД: джерелознавству, геральдиці, зброєзнавству, вексилології тощо. В них порушено і досліджено ряд проблем, яким до останнього часу ще не приділялося належної уваги в Україні з огляду на складність дослідження цілого ряду унікальних джерел. Відсутність спеціальних методів та методик їх вивчення.

У 2001 р. с.н.с. С.Хведченя підготував до друку 2-е доопрацьоване і перероблене видання книги «Киево-Печерская Лавра: пещеры, легенды, клады» та видав працю «*Тайны Киево-Печерской Лавры*», в якій розглянув питання історії створення підземних лабіринтів Києво-Печерського монастиря, зробив історико-картографічний аналіз еволюції лаврських печер на базі вивчення 30-и планів XVII–XIX ст., здійснив спробу розкрити таємниці зникнення бібліотеки князя Ярослава Мудрого та вибуху Успенського собору 1941 р.

Зав. відділом, д.і.н. М.Дмитрієнко керувала роботою по складанню «*Словника історії України*», до якого написала теоретико-методичні рекомендації «Дерево проблем» та 36 статей; д.і.н. І.Войцехівська – 14; к.філ.н Я.Дзира – 55; к.і.н Л.Маркітан – 30; к.г.н. С.Хведченя – 28; к.і.н. Ю.Савчук – 12; м.н.с. Я.Іщенко – 10; пров. та ст. інженери Н.Пасюк та Н.Грехова – 5 та 10; інж. О.Пархоменко – 4; колишні співробітники відділу, к.т.н. О.Маркова – 28, к.і.н. В.Коваль – 15 та к.і.н. В.Бузало – 42. Ст.інж. Н.Грехова підготувала до публікації 25 карт та 4 географічні основи території нашої держави, виконані в різних масштабах.

За час свого існування відділ став своєрідним науковим центром в галузі досліджень СІД. Свідчення тому – численні обговорення на засіданнях відділу текстів кандидатських і докторських дисертацій й надання відгуків провідної організації. Виступаючи провідною установою, відділ затверджував теми докторських і кандидатських дисертацій з провідної тематики СІД. Науковці надавали численні консультації з різних проблем і по темах СІД. Фахівці з різних наукових установ та вищих учбових закладів України отримали змогу професійного спілкування щодо напрямків розробки своєї проблематики..

Слід зазначити, що за стислий термін відділ зумів налагодити співробітництво з вченими з Москви, Петербурга, Білорусі, Польщі, Канади, Франції, США. Результати співпраці проявилися у вигляді обміну науковою літературою, обміну статтями для публікації у наукових виданнях. Оскільки збірник

«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики» здобув визнання у науковців України і переріс межі фахового інститутського видання, у ньому постійно почали вміщувати наукові праці вчені вузівських центрів – Вінниці, Одеси, Чернігова, Кам'янця-Подільського, Миколаєва, Львова, Черкас, Чернівців, Ужгорода та інших міст.

У майбутньому науковці відділу намітили завершити розробку дослідницького проекту і здійснити написання підручника з СІД, потребу в якому відчувають викладачі і студенти вузів України, оскільки такого підручника досі українською мовою не створено.

Активну участь взяли науковці відділу у роботі комісії з розробки державних атрибутів та символів України, зокрема Великого Державного Герба України (за створення його проекту – ескізу зав. відділом М.Дмитрієнко та с.н.с. Ю.Савчук отримали першу премію), проектів нагород, відомчих нагородних відзнак, ювілейних та пам'ятних монет, блоків унікальних українських марок.

У 2002 р. було видано чергове число (№ 8–9) збірки наукових праць *«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»*, присвячене відомому історичному академіку Української Могиллянсько-Мазепинської Академії наук (м. Оттава, Канада) Я.Дзирі. До збірника ввійшла бібліографія праць вченого (складена Л.Маркітан) – звіт про його творчий доробок та статті співробітників відділу СІД, їх колег з різних регіонів України, які у такий спосіб вшанували відомого дослідника козацьких реєстрів та літописів.

У 2002 р. за активної участі наукових співробітників відділу вийшли друком дві колективні монографії: Ю.Савчука (у співавторстві з А.Гречилом та І.Сварником) *«Герби міст України XIV – 1 пол. XX ст.»* та І.Войцехівської (у співавторстві з Я.Калакурою та С.Павленко) *«Історичне джерелознавство. Підручник»*. Вагомий внесок Ю.Савчука в дослідження маловивчених питань міської геральдики середньовічних міст України, зокрема, реконструкція ним гербів за їх зображення-

ми на печатках і описами у писемних джерелах стало вагомим досягненням геральдиста, результатом його багаторічної праці над пошуком унікальних геральдико-сфрагістичних пам'яток, символікою вітчизняної знакової спадщини.

Професор І.Войцехівська у складі авторського колективу зазначеного видання написала розділи першого вітчизняного підручника з курсу джерелознавства, аналоги якого у вітчизняній історіографії відсутні. Створення такого учбового посібника є значним внеском у викладання цієї галузі спеціальних дисциплін у навчальних курсах вищих навчальних закладів.

2002 р. видано монографічне дослідження В.Перкуна. «...*І печаткою стверджую*». *З історії печаток римо-католицької церкви на Правобережній Україні кінця XVIII–XX ст.*», присвячене вивченню малодосліджених питань вітчизняної сфрагістики, які він розробляв при написанні своєї дисертації. Подані в книзі зразки сфрагістичного матеріалу стануть в нагоді всім, хто цікавиться особливостями церковної сфрагістики.

Праця Я.Дзири «*Коментарі, словник застарілих та маловживаних слів, іменний та географічний покажчик, питання текстології*» до «*Історії Русів*» (2002 р.) – результат багаторічних досліджень науковця, інтереси якого лежать у площині вивчення вітчизняної палеографії.

З 2003 р. співробітники відділу працюють над науково-дослідною темою «*Науково-методологічні та методичні проблеми спеціальних історичних дисциплін: предмет та основні напрями дослідження*».

У 2003 р. були видані чергові збірники «*Історико-географічні дослідження в Україні*» (№ 6 (7)) та «*Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*» (№ 10). Останній присвячений пам'яті видатного вченого, доктора історичних наук М.Брайчевського, ім'я якого відоме у світі.

Того ж року вийшла друком монографія О.Попельницької «*Історична топографія кийського Подолу XVII – першої половини XIX ст.*», у якій авторка, залучаючи широке коло нових та ряд опублікованих джерел (писемних, картографічних, іко-

нографічних, археологічних) дослідила найрізноманітніші аспекти життєдіяльності одного з найстаріших і найбільших київських районів, що має багатотисячолітню історію. Дана праця становить інтерес не тільки для вчених, які знайдуть там чимало нових відомостей, зокрема конкретну інформацію про етапи зростання та еволюцію планувальної структури Подолу, а й послужить для сьогоденної практики – складання перспективного плану розбудови та реконструкції м. Києва. Поділ, з його особливостями розташування, зведеними впродовж віків спорудами різного призначення, заслуговує на пильну увагу, як одна з історичних зон, що вимагає обережного ставлення. Саме праця О.Попельницької дає підставу твердити, що історико-географічні дослідження фахівців мають стати у нагоді сьогоденній практиці урбаністики.

Науковими здобутками відділу за 10 років існування (1994 – I кв. 2004 р.) стали 10 збірок наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики» (Числа 1–10) та 3 збірки «Історико-географічні дослідження в Україні» (Числа 4–6), 7 колективних та 8 індивідуальних монографій, 7 бібліографічних довідників, створені науковими співробітниками відділу особисто та за їх участі. Розробка різних питань спеціальних історичних дисциплін протягом 1994–2004 рр. проводилася за наступними напрямками:

Архівознавство. *Л.Маркітан*: Проблеми архівознавства та історія архівної справи XIX ст. – 1941 р. (Історико-джерелознавчий аспект). (2000 р.); Кінофотодокументи про події Великої Вітчизняної війни (на матеріалах ЦДКФФА ім. Г.Пшеничного (2001 р.); Особовий архів Михайла Брайчевського – важливе джерело для вивчення історії України (2003 р.); *І.Войцехівська*: Огляд особового архіву професора В.Стрельського (2001 р.); Перші кроки реорганізації архівної справи в підросійській Україні; Інформатика в системі архівної справи (з досвіду КНУ ім. Тараса Шевченка); Особові архівні фонди фундаторів архівної освіти в Київському університеті імені Тараса Шевченка – професорів В.Стрельського та В.Замлинського; Архіви України

в умовах реорганізації архівної справи у Росії кінця XIX – початку XX ст. (усі у співавторстві, усі у 2002 р.).

Боністика. *М.Дмитрієнко:* Бони ОУН–УПА – гроші підпілля (1999 р.); Паперові гроші місцевих та приватних емісій як історичне джерело. 1917–1920 рр. (2001 р.); Дизайн та елементи захисту державних грошових знаків УНР 1917–1918 рр. (2002 р.); Картографування відомостей по темі «Паперові гроші на території України у другій половині XVIII–XX ст.» (2003 р.).

Вексилологія. *Ю.Савчук:* Українське міське прапорництво в історичній перспективі (нотатки з архівних та музейних студій) (2000 р.); Прапор Богдана Хмельницького з державної трофейної колекції військового музею у Стокгольмі (у співавторстві, 2000 р.); Фрагмент студій над прапорами Стародубського полку XVIII ст. (2002 р.).

Генеалогія. *М.Дмитрієнко:* «Armis et labore» («Зброєю та працею»). Армія і держава: чини та почесті (у співавторстві, 1998 р.); Роде наш красний (2001 р.); *О.Попельницька.* Балабухи, Григоровичі-Барські, Гудими, Киселівські та Рибальські: найбільші землевласники Київського Подолу XVII–XVIII ст. (топографічний та генеалогічний аспекти) (2002 р.).

Геортологія. *М.Дмитрієнко:* Геортологія (у співавторстві, 2002 р.).

Геральдика. *Я.Іщенко:* Рослинний світ в міській геральдиці України (1998 р.); Порівняльний аналіз знакових систем історичних міських гербів радянської доби (на прикладі емблем міст Одеської, Миколаївської, Кіровоградської областей) (1999 р.); Зображення гербів, їх окремих елементів, емблем та символів на перших знаках державних грошей України 1917–1918 рр., Використання історичної геральдичної спадщини в гербах радянської доби. (обидві 2000 р.); Зображення в міських гербах предметів побуту; Геральдична термінологія, основні приписи та наукові поняття; Формування емблематичного ряду міських гербів радянської доби і генезис історичної традиції (усі 2001 р.); Становлення міської геральдики України та перспективи її розвитку: ретроспективний огляд і сучас-

ні тенденції поступу; Товариство «Геральдична палата» (обидві 2002 р.); Зображення культових споруд в історичних гербах міст України: аналіз зображень та їх символіка; Орден св. Іоанна Іерусалимського – Мальтійський хрест: історія та побудування на теренах Російської імперії; Нездійснені геральдичні проекти 60-х рр. ХХ ст.; Оборонні споруди в геральдичній спадщині міст України. (усі 2003 р.); *Ю.Савчук*: Українська родова геральдика: стан та перспективи (1995 р.); 8 Березня – це наше свято! (Погляд на березневі свята крізь призму української геральдики) (2000 р.); *М.Дмитрієнко, Ю.Савчук*: Великий герб нашої держави: історія та сучасність (2001 р.); Правнича ситуація з міською геральдикою в Україні (2002 р.)

Дипломатика. І.Войцехівська: Фрагмент з дипломатичних студій Віталія Ейнгорна (2003 р.)

Джерелознавство. В.Коваль: Порівняльний аналіз директив ОКВ про варіанти наступу на Україну за планом «Барбаросса» (1997 р.); *Я.Дзира*: Козацькі літописи в інтерпретації М.Грушевського (2000 р.); Символ козацької зброї: свідчення документів (2001 р.); «Історія Русів» – останній видатний твір козацького літописання; Творчість Шевченка і літопис Величка (обидва 2002 р.); *І.Войцехівська*: Джерельна база дослідження життя і творчості професора Володимира Замлинського; Географія джерельної бази до вивчення життєвого шляху військового міністра УНР Всеволода Петріва; Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми; Огляд джерельної бази вивчення життя та творчості академіка УАН В.Іконнікова; Джерела з історії Волині у працях В.С.Іконнікова (усі 2001 р.); *О.Попельницька*: Джерела до історії київського Подолу ХVІІ–ХVІІІ ст. (2001 р.); *Л.Маркітан*: Фотодокументи: джерелознавчий аспект (1998 р.); Оспівана М.Гоголем полтавська земля у кінофотодокументах (2001 р.); Пам'ятники поховального призначення як історичне джерело (2001 р.); Джерела до вивчення життя та наукової діяльності президента ВУАН Д.Заболотного; Кінофотодокументи – наукове джерело історії Великої вітчизняної війни (обидві 2002 р.);

Гетьман Української Держави П.П.Скоропадський і його оточення у кіно фотодокументах; Пам'ятки церковної архітектури XI–XIII ст. Чернігівської землі у фотодокументах (обидві 2003 р.); *М.Дмитрієнко, Л.Маркітан*: Листівки ОУН як джерело національно-визвольного руху (2002 р.); *М.Дмитрієнко, І.Войцехівська*: Епістолярій періоду Великої Вітчизняної війни як джерело інформації та об'єкт джерелознавчого дослідження (2002 р.); *М.Дмитрієнко*: «Бутырский вестник» – як історичне джерело (2003 р.)

Епістолологія. *М.Дмитрієнко, І.Войцехівська*: Епістолографія (епістолологія) як наука історичного циклу (1998 р.);

Зброєзнавство. *Д.Тоїчкін*: Холодна зброя як складова комплексу українського козацького озброєння XVII ст.: особливості та проблеми формування (2000 р.); Проблеми термінології, понятійного апарату та огляд типологій клинкової зброї; Дослідження центрів виробництва холодної січної зброї в Україні XVII ст. (обидві 2001 р.); Шабля як об'єкт дослідження історичного зброєзнавства: еволюційний аспект; З історії шабл в Україні (обидві 2002 р.); Шаблі XVII–XVIII ст. з колекції Державного історичного музею ім. Д.І.Яворницького: історико-зброєзнавчий аналіз. (2003 р.).

Іконографія. *Л.Маркітан*: Іконографія в системі СІД (2000 р.)

Історичні географія та картографія. *О.Маркова*: Історичні атласи як джерело для вивчення історії України (1997 р.); *Я.Дзира*: Літопис Самовидця як джерело історичної топоніміки (1999 р.); *С.Хведченя*: Гетьман Мазепа – фундатор київських храмів (1995 р.); Картографічне забезпечення пам'яткознавства (1997 р.); Українські православні монастирі: деякі аспекти заснування (у співавторстві, 2000 р.); Билинний епос Київської Русі як джерело для історичної географії (2001 р.); *О.Попельницька*: Соціально-історична топографія Київського Подолу у XVI–XVIII ст.: парафія церкви Миколи Доброго (Добромикільська); Українське козацтво як складова частина населення Київського Подолу у XVII–XVIII ст. (обидві 2000 р.) Локалізація «Біскупщини» і «біскупського містечка» на планах

Подолу 1695 та 1803 рр.; Цивільні садиби і будівлі київського Подолу XVIII – початку XIX ст. (обидві 2001 р.); Найбільші землевласники і підприємці київського Подолу XVII–XVIII ст.: історико-топографічний та генеалогічний аспекти (2002 р.); Друга золота доба; Опис київського замку 1552 р. як джерело з історичної топографії київського Подолу XVI–XVII ст.; Грецька колонія на київському Подолі XVII–XVIII ст.; Маєтності католицької церкви XVI–XVII ст. на Київському Подолі (за комплексом джерел СІД) (усі 2003 р.); М.Дмитрієнко: Зміни територіально-адміністративного устрою України (2003 р.); Я.Іщенко: Феоданія: історико-географічний опис (2003 р.)

Історіографія. І.Войцехівська: Історіографія вивчення джерелознавчої спадщини В.Іконнікова (2000 р.); Л.Маркітан: Дослідження проблем СІД у наукових публікаціях відділу спецдисциплін Інституту історії України НАН України (2001 р.); О.Попельницька. Київський Поділ XVII–XVIII ст.: історіографічний аспект (2002 р.).

Емблематика. М.Дмитрієнко, Я.Іщенко: Становлення територіальної емблематики на Чернігівщині: дослідження зображень орла на прапорах, гербах, монетах (1997 р.).

Криптологія, маргіналістика, методологія, папірологія. І.Войцехівська: Криптологія; Маргіналістика; Папірологія (усі – 2002 р.); Методологія (2003 р.); М.Дмитрієнко, І.Войцехівська: Маргіналістика – спеціальна дисципліна історичного циклу (1995 р.)

Мемуаристика. І.Войцехівська: З історіографії української мемуаристики (2001 р.); Дипломатична мемуаристика як об'єкт джерелознавства (2002 р.).

Музеєзнавство. Ю.Савчук: Особисті речі Б.Хмельницького у колекціях музеїв Європи (2000 р.); Погребні корогви М.І.Костомарова з колекції Національного музею історії України (у співавторстві, 2003 р.); О.Попельницька. Монетно-вещевой клад из с. Староселье (из собрания Национального музея истории Украины) (2001 р.); Національний музей історії України; Національний художній музей України (обидві

2002 р.); Ювелирные изделия из клада у села Лелюховка на Полтавщине (2003 р.)

Персоналії (біографістика). *Я.Дзира*: Четверть століття поруч (2000 р.); *М.Дмитрієнко, І.Войцехівська*: Серед нас, з нами – назавжди: В.О.Замлинський в житті та науці (2001 р.); *М.Дмитрієнко*: Жіночий портрет в історичному інтер'єрі (1995 р.); Спогади про мого учителя (1998 р.); Все починалося так: з роботи над створенням першого в Україні підручника СІД (2001 р.); Портрет історика очима його колег. Curriculum vitae (2002 р.); *М.Дмитрієнко, Я.Дзира*: Історик українського національного відродження (2003 р.); *Я.Іщенко*: Ми були його студентами (2001 р.); *І.Войцехівська*: Реформатор петровської доби // Історичний календар; Джерелознавець за покликом душі (В.Іконников) (обидві 2001 р.); Архівознавчі студії у творчості професора Я.Калакури (2002 р.); *Л.Маркітан*: Жінка. Історик. Журналіст (1997 р.); Світлої пам'яті А.Санцевича (1999 р.); М.Грушевський. Людина. Політик. Штрихи до портрету (За кінофотодокументами) (2002 р.)

Палеографія. *В.Коваль*: Лінгво-соціальний ключ до української історії (Фактор двомовності) (1998 р.); *Я.Дзира*: Палеографія реєстру всього війська Запорозького 1649 р. – видатної пам'ятки живої української мови середини XVII ст. (2000 р.)

Сфрагістика. *О.Пархоменко*: Дослідження з української сфрагістики періоду Гетьманщини (1998 р.); Сфрагістичні пам'ятки як історичне джерело; Сфрагістика в комплексі СІД (обидві 2000 р.); *В.Перкун*: Особливості емблематичного ряду та легенд печаток парафіяльних костельнів Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезій; Печатки православних інституцій та духовництва (за матеріалами Державного архіву Вінницької області XIX – першої третини XX ст.) (обидві 2000 р.); Використання конфесійних печаток Правобережної України на документах релігійного та світського характеру (1799–1918 рр.); Конфесійні печатки Правобережної України як топонімічне джерело; Невідома печатка із села Стрижавка Київської області (усі 2001 р.); Грамоти українських православних та унійних ієрархів

XVII–XVIII ст. як сфрагістичне джерело (2002 р.); Католицька церковна геральдика: історичний екскурс; Печатка митрополита А.Шептицького за 1907 рік; Каталог печаток–матриць у зібраннях Вінницького обласного краєзнавчого музею (XIX – 80-і рр. XX ст.); Неопублікована стаття М.Корниловича до «Народної сфрагістики у Києві і на Київщині у XIX ст.»; Церковні печатки – маловідомі пам'ятки минулого (усі 2003 р.)

Фалеристика. *В.Бузало:* Почесна відзнака Президента України (До історії створення першої нагороди незалежної України) (1997 р.); *М.Дмитрієнко:* Відзнаки Президента в системі державних нагород України (2000 р.); Орден Й.Сталіна: нездійснений проект.(2001 р.); *Я.Іщенко:* Нагородна система Російської Федерації (2001 р.); Нагороди Ватикану: історія, символіка та емблеми (2002 р.)

Хронологія. *О.Попельницька:* Періодизація історичного розвитку Подолу XVII–XVIII ст. (2002 р.); *І.Войцехівська.* Хронологія (2003 р.)

Уніформологія. *В.Бузало:* Однострої Слобідських козацьких та гусарських полків 1743–1784 рр. (1995 р.).

* * *

За десять років існування відділу були захищені три кандидатські (Ю.Савчук, В.Перкун та О.Попельницька) та одна докторська (І.Войцехівська) дисертації.

Готують до захисту свої дисертаційні дослідження Я.Іщенко, Є.Славутич та Д.Тоїчкін, з 2003 р. Ю.Савчук став першим докторантом відділу СІД.

У 2003 р. співробітниками відділу підготовлено до друку, повністю перероблено і доповнено видання «Греки на українських землях: нариси етнічної історії» (740 стор., 350 ілюстрацій). Книга вийде в Греції під патронатом ЮНЕСКО. Передбачається її видання і в Україні.

Співробітники відділу СІД, у складі яких – 9-ть науковців (д.і.н., проф. М.Ф.Дмитрієнко; д.і.н., проф., п.н.с. І.Н.Войцехівська; старші наукові співробітники – к.філол.н. Я.І.Дзира,

к.і.н. Л.П.Маркітан, к.г.н. С.Б.Хведченя, вчений секретар, к.і.н., с.н.с. О.О.Попельницька; н.с., к.і.н. В.П.Перкун, молодші наукові співробітники Я.О.Іщенко та Д.В.Тоїчкін) та ст. лаборант Г.В.Сегеда, свідомі того, що перед ними стоїть їх головне завдання, на яке була спрямована вся десятилітня підготовча наукова робота: створити перший в Україні україномовний підручник з спеціальних історичних дисциплін. Одночасно кожний з науковців продовжує розробку особистих запланованих тем, а всі разом – готують до випуску збірки наукових праць.

Роблячи підсумок роботи відділу за 10 років, варто відмітити, що його члени підготували понад 40 відгуків провідної організації на докторські та кандидатські дисертації, написали понад 50 довідок на запити органів влади і управління різних рівнів, надали до 80-ти консультацій з проблем СІД. Вони взяли активну участь в підготовці численних документів з геральдики міст України, символіки та емблематики, прорецензували чимало праць вчених з обсягу СІД.

Громадська робота – то окрема сторінка в діяльності науковців відділу, яка заслуговує на окремий розгляд.

*Maria Dmitrienko
Olena Popelnytska*

**RESEARCH OF SPECIFIC HISTORICAL DISCIPLINES
BY DEPARTMENT OF UKRAINE HISTORY INSTITUTE
OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE IN UKRAINE
IN THE FIELD OF SPECIFIC HISTORICAL DISCIPLINES**

An article is devoted to science activity analysis of specific historical disciplines department of Ukraine history Institute of National Academy of Science in Ukraine in the field of specific historical disciplines in 1994-2004.